

АСПЕКТИ НА БЪЛГАРСКОТО ЕЗИКОВО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО

Кина Вачкова

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

The article clarifies important concepts and terminology related to the topic. It specifies to the total volume of laws that constitutes present-day Bulgarian language legislature. Further, it points out the main challenges of present-day norms and usage unanswered by linguists, politicians, jurists or other experts. The article analyses the question if Bulgarian needs a special law and the public opinion on that matter.

Key words: language laws, language legislature, Bulgarian language law, public opinion

I. В българската правна и езиковедска терминология термините понятия *езиково право* и *езиково законодателство* се използват синонимно, включвайки в себе и приети, и неприети закони. Чешкият учен Вит Довалил (по образование правист и филолог) обаче ги различава. В доклада си, изнесен на последното заседание на Международната комисия за славянски книжовни езици към Международния комитет на славистите, придружено с научна конференция на тема „*Jazyková politika a slovanské jazyky*“ (Прага, 25–29 май 2011 г.), той дефинира термина „езиково право“ така:

Езиковото право представя:

- „soubor platných právních norem, jimiž je upraveno užívání jazyka
- odvětví veřejného práva (ústavní, trestní, správní právo), netýká se práva soukromého (občanského)
- law in books vs. law in action
- nikoli právní jazyk jako varieta jazyka (jeden z odborných jazyků)“ (Довалил 2011).

В превод на български език:

- набор от важащите правни норми, в които е уредено използването на езика;

- **разклонение на общественото право (конституционно, наказателно, административно), не се отнася до частното (гражданското) право;**
- право по книга и право в действие;
- в никакъв случай правния език като един от вариантите на езика (един от професионалните езици).

Бихме могли за по-голяма яснота и чистота на терминологията да приемем това разграничение. В такъв случай всички приети и действащи у нас закони и подзаконовни актове, в които се регламентират статусът и ползването на съвременния български език (СБКЕ), се отнасят към *българското езиково право*. Така например в неговия обем се включват *Законът за българския правопис*, приет от Народното събрание през 1945 г., чл. 3 и чл. 26 от Конституцията на Република България, приета през 2000 г., и още десетки други важащи днес членове и алинеи от закони, както и редица подзаконовни актове, в които се определят, както вече казахме, статусът и употребата на СБКЕ. Другият термин – *езиково законодателство*, би трябвало да се разбира в по-широк смисъл, т. е. да обхваща цялото законотворчество. Той обхваща цялата дейност, свързана със съставянето на езиковото право, т. е. тук можем да отнесем и законопроектите, и проектите за подзаконовни актове, които не са станали езикови закони и подзаконовни актове, като например десетте внесени в Народното събрание и неприети *закона за българския език*, както и още шест, които са изготвени, но не са внесени. Както езиковото право, така и езиковото законодателство са продукт на *езиковата политика* и отразяват *общественото мнение*. От лингвистична гледна точка те са обект на социолингвистиката и приложната лингвистика, опрени върху теорията на книжовните езици.

II. Какъв е реалният обем на днешното *българско езиково право*? По този въпрос се срещат различни мнения. Според мнението на Йорданка Захаријева, която използва термина „правни регулатори“, към момента (изказването е от 2004 г.) „съществуват – от чл. 3 на Конституцията на Република България докъм над 300 текста в различни законови актове, и от академични речници до множеството справочници с учебно-академичен характер, където е уточнен регламентът на правописа, правоговора и употребата на българския език“ (Захаријева 2004: 157–158). Според тогавашния директор на ИБЕ при БАН и според един от вносителите на последния законопроект на Закон за българския език към август 2011 г., откогато са техните изказ-

вания, съществуват над 110 нормативни актове, закони, кодекси. Според депутатата Любен Корнезов сега въпросите за официалния език, за майчиния език са разпръснати в 111 закона и 425 подзаконовни нормативни акта. Очевидно е, че в трите твърдения има разминаване, тъй като не е дефинирано какво точно влиза в понятието *българско езиково право*. Вероятно в първото изказване се смесват, от една страна, законови/подзаконовни актове и от друга, справочни/учебни текстове, в които не се кодифицират, а само се привеждат кодифицирани другаде текстове. Без да е специално дефинирано, подобно на схващането на Вит Довалил намираме в изказване на Петя Костадинова в статията ѝ „За обществените нагласи в полза на закон за българския език“, публикувана в сборника на ИБЕ „Закони на/езика“ (Закони 2004), където тя казва: „...сферите на обществения живот, в които българският книжовен език се ползва като официален/държавен език, са регламентирани чрез чл. 3 от Конституцията, както и в текстовете на доста други закони – Закона за нормативните актове, Закона за отбраната и въоръжените сили, Закона за защита на потребителя и т.н., а обществените сфери, в които свободно се ползват други езици, са уговорени в чл. 36 от Конституцията“ (Костадинова 2004: 17). Към изброените от Костадинова български закони и наредби ще добавя още: Закона за средното училище, Закона за висшето образование, Закона за развитието на академичния състав, Закона за електронните медии, Закона за гражданската регистрация, Семейния кодекс и др. закони и подзаконовни актове, в членове и алинеи на които се съдържат текстове, оформящи обема на българското езиково право.

Истината обаче е, че към момента *не разполагаме с пълния и точен набор от тези нормативни актове, съставлящи съвременното българско езиково право*. Задача на езиковедската общност, подпомогната от прависти, е да състави списък на тези актове, да опише и да проучи правните предписания, формулирани в тях, както и те да се класифицират по видове. Следва да се започне от Закона за правописната реформа от 1945 г., да се включи Конституцията на Република България (чл. 3 и чл. 26) и да се опишат ония моменти (алинеи и членове) от множеството закони, които имат за обект други обществени области, но съдържат и положения, свързани със статуса и употребата на българския книжовен език и на чужди езици в Република България. Към текстовете от законите следва да се извлекат и текстовете от подзаконовите актове, свързани с тях, където се третира статусът и употребата на българския език в съответната обществена област. Като пример ще посоча, че въпросът за имената на българските

граждани се третира в няколко закона – Закон за гражданската регистрация, приет през 1999 г., претърпял множество изменения и допълнения, последно изменение от 20 май 2011 г. (ДВ, бр. 39) (там е уреден и въпросът за имената на новородените, при разводите, при желание да се смени името или някоя негова част), Семейен кодекс (там е уреден въпросът за презимената и фамилните имена при брак), също Закона за чужденците в България (Вачкова 2011), не е изключено и в някои други закони и подзаконови актове... Прегледът на тези закони показва редица недоглеждания от лингвистична гледна точка. Например, когато се регламентират женските презимена и фамилни имена, тяхната крайна съставка **-а** се определя като окончание. Всъщност тя е наставка, защото напр. *Иванова* не е форма на *Иванов*, а отделно лично съществително име (процесът не е формообразуване, а словообразуване). Както се вижда, това е и цяло голямо научно-приложно поле, в което не участват (или рядко участват) езиковеди. *Кой обаче следва да извърши тази работа? Може ли тя да бъде оставена на доброволния научен интерес на специалистите езиковеди, подпомогнати от прависти? Може ли да се задължи някоя институция (напр. Народното събрание) да възложи на посочени експерти изпълнението на тази задача? Отговор на този въпрос няма. Може би тук е мястото за намеса на държавата.*

III. Що се отнася до българското езиково законодателство, ще споделя някои наблюдения, свързани с т.нар. Закон за езика. От 1990 г. насам в Народното събрание са внесени 10 законопроекта – последните два от юли и август това лято (9-и и 10-и поред с вносителите съответно Любен Корнезев – на първия, и Огнян Стоичков – Станислав Станилов – на втория). Известни са обаче общо 16 опита – 6 не са внесени. Всички законопроекта се мотивират с текст в Конституцията – & 3 (3) от „Преходни и заключителни разпоредби“ – като го четат по отношение на & 36 (3) – „Народното събрание в срок от три години приема законите, които изрично са посочени в Конституцията...“. Други български законодатели обаче са го прочели по друг начин – не като „закон“ (в единствено число, което предполага създаване на специален закон за българския език), а като „законови текстове“ (което предполага наличие на специални текстове във всеки закон, който оперира или се допира до материята на българския книжовен език). В резултат на този прочит на Конституцията в много закони и подзаконови актове са включени текстове, обезпечаващи ползването на българския език (срв. напр. изискването върху опаковката на вносните стоки да има надпис на български език).

Всички законопроекти в много висока степен си приличат. Почти всички са организирани около няколко момента: „1. Уточняват регламентиранията още в Конституцията сфери на обществения живот, в които е задължително използването на българския книжовен език като официален/държавен; 2. Уточняват, също регламентирани в Конституцията (чл. 26), сферите на обществения живот, в които могат да се използват чужди езици; 3. Изразяват ясно негативно отношение към определени аспекти от речевата практика в различни среди на съвременното българско общество и ... предлагат административни пътища за „опазване“, „развитие“, „обогатяване“, „защита“ на българския книжовен език“ (Костадинова 2004: 13–14). Тези думи на П. Костадинова, казани през 2004 г., когато са внесени в Народното събрание пет законопроекта, са напълно валидни и днес, когато броят на законопроектите нарасна на десет.

Първата и втората задача, която си поставят тези законопроекта, като че ли не предизвиква особено остри възражения. В тях се регламентира регулиращата роля на държавата. Нещо повече – остри възражения се появяват, когато държавата абдикира от задължението си да регламентира употребата на българския книжовен език в дадена сфера. Да си спомним реакцията на университетски, школки и други среди преди три години, когато депутати от Комисията по образование към предишното Народно събрание се опитаха да извадят от образователните изисквания за средното училище изискването за владение на съвременния български книжовен език. Най-активни бяха Факултетът по славянски филологии при Софийския университет и Факултетът за хуманитарни науки при Шуменския университет. Резултатът беше, че това изискване остана. Най-вече *третата задача*, която си поставят тези законопроекта (законът да пази българския език, да го защитава от чуждите думи), взривява общественото мнение. Не можем да отречем, че в българското общество съществува дискусия на тема „*Необходим ли е закон за българския език?*“. Тя периодически се активизира, особено след появата на поредния проектозакон. През 2004 г. (когато са налице само пет законопроекта) в сборника „Закони на/за езика“ езиковеди от Института за български език изложиха пространно своето официално становище по въпроса, което като цяло е, че такъв закон не е необходим (Закони 2004). Дори се изказват опасения, че той би могъл да създаде редица проблеми. В някои страни са приети такива закони, но това не е довело до особени резултати. И въпреки това продължава появата на нови и нови законопроекта, като

последните два, както видяхме, са от това лято. Т.е. част от съвременното ни общество смята, че е необходимо да има такъв закон.

И отново се разрази дискусия. Според информацията в „Гугъл“ по темата „Закон за езика“ към края на м. ноември 2011 г. има 4 760 000 резултата. Твърде голям брой, за да се окаже неправо опасението ни, че символните функции на българския език са в упадък. Какво е мнението на различни групи от обществото (политици, прависти, езиковеди, писатели, медийни специалисти, културни дейци и други) по въпроса имаме ли нужда от закон за българския език?

Михаил Виденов (езиковед, университетски преподавател, автор на проект за Закон за езика). „Ние имаме нужда от закон за употреба на езика. Т.е. да не прекаляват журналисти и политици с неясни и непознати за обществото думи. Това се отнася и до интернационализмите, които трябва доста по-внимателно да се допускат в езика. Разбира се, не можем да ги спрем. Това е първото; второто е – забрана на каквито и да било вулгаризми и цинизми. Това вече можем да го направим, то е много лесно. Собствениците на медиите трябва да носят отговорност точно за тези две неща. Тогава и на съответните органи ще им бъде по-лесно, защото сега, и да напсува човек в ефира, няма законодателен текст, по който той да бъде наказан. Но най-важното: обществото има нужда от спокойствие и от сериозно училище, където езиковото поведение се формира, отработва и внушава на подрастващите. Ако мен ме попитат: откъде тръгна разплитането на чорапа, ще кажа – от това, че занемарихме училището. То вече не е институцията, която е било и трябва да бъде. А езикът е най-голямата крепост, която ни пази като българи!“ (Frog news.lg – интервю от 28.03.2008 г.).

Сергей Игнатов (министър на образованието, политик, университетски преподавател, египтолог) нееднократно отговаря в различни медии на този въпрос и е категоричен: Нямаме нужда от специален закон за българския език. Езикът е динамична и саморегулираща се система. Законодателството няма да помогне. Държавите с такива актове нямат кой знае какви успехи. Според Игнатов *държавата има „голям грях“ заради промените в правописа след 9.IX.1944 г. „Те ни отдалечиха от езика, който говори българската диаспора. Би могло да се мисли за смекчаване на нормите“*. Той пита какви думи ще заменят „университет“, „доцент“ или „парламентарна комисия“, ако има закон за езика. Наскоро министърът обясни, че не може със закон да се регулира развитието на езика, обаче можело да се дисциплинира езикът в институциите. Министър Игнатов добавя, че няма нужда България отново да пре-

живява този „патриотичен пуристичен спазъм“, който за последен път е преживяла преди 50 години (24 часа.bg, 23.08.2011 г.).

Любен Корнезов (народен представител от Коалиция за България, правист, вносител на два проекта на Закон за езика). Според него Конституцията задължава Народното събрание да приеме закон за езика. „Интересно е и че от 1991 г. досега сме имали 11 правителства с различни политически окраски. Но нито едно от тях не е намерило смелост да внесе в парламента Закон за защита на българския език, както изисква §3, ал. 3 от конституцията... Сега въпросите за официалния език, за майчиния език са разпръснати в 111 закона и 425 подзаконови нормативни акта. Необходимо е материята да бъде кодифицирана, за да се провежда една трайна и целева политика в тази много чувствителна и деликатна област.“ Остро напада езиковедите, които вече 20 години не предлагат такъв закон. „Погрешно е да се смята, че Законът за българския език урежда правописа, пълния и краткия член, къде трябва да се слага запетайка или главна буква. Много хора, които не са го чели, го възприеха така. Учудваща е „ревнивостта“ на някои езиковеди, които си мислят, че законът нормативно регулира „тяхната материя“ (прим. проф. Васил Райнов - директор на Института за български език при БАН). („Защо ни е нужен Закон за езика“, 24 часа, 09.09.2011). „Въпросът с езика е доста деликатен, защото в България има други етноси с друг майчин език. А и езиковедите са доста ревниви и всички проекти, които са писани досега, от 36-ото НС, даже не са стигали до пленарна зала и са били смачкани буквално. Но така или иначе конституцията го изисква официално. Откакто съм го внесъл, публикациите не са ласкави, особено от страна на езиковедите. Явно има неразбиране - това не е закон за правописа или граматиката, за пълния или краткия член, това е въпрос на речниците и на езиковедите“ (24 часа.bg, 27.07.2011).

При обсъждането в Образователната комисия към НС на законопроекта за българския език, внесен от народните представители от „Атака“ Огнян Стоичков (председател на комисията) и Станислав Станилов, представители на различни партии заемат различни позиции.

Лютви Местан от ДПС (политик, филолог). Според него такъв закон в пленарна зала не може да влезе, тъй като е противоконституционен. „Как с българския аналог на „парламент“ Народното събрание ще образува израза „парламентарна демокрация“. Местан е категоричен, че целите на закона могат да се постигнат чрез адекватна държавна образователна политика. „Истинският проблем е в образователната система“ – категоричен е Местан. „В България днес е възможно да се

оценява зрелост при отказ на зрелостниците да съставят текст. Проблемът е в образователната система, а не в езиковата регулация“.

Андрей Пантев от Коалиция за България (историк, университетски преподавател) подчертава, че трябва да има закон срещу простацината в българската реч, а не чрез закон за българския език да се паникьосваме от не книжовните фрази.

Веселин Методиев от Синята коалиция (бивш просветен министър) се обявява против законопроекта и подкрепя становището на проф. Пантев, че борбата с простацината в българската реч трябва да я правим през самите себе си в пленарна зала и навсякъде.

Румен Стоилов от ГЕРБ определя законопроекта като опит за държавна политика и развитие на езика ни и изтъква, че в Израел имат закон за езика, и смята, че и ние трябва да имаме такъв закон.

Сергей Игнатов (образователен министър) смекчава предишната си позиция, заявявайки, че е добре да има такъв закон в България като грижа за езика, и изказа мнение, че предвидените санкции може би са излишни. (Fakti.bg. 23.11.2011 г.).

Очевидно политиците (с различен профил на образование и различна партийна принадлежност) не са единодушни по въпроса дали да се приеме, или не закон за езика, какво да регламентира той и кой да го подготви (политиците или езиковедите).

В. „Капитал“ в броя си от 6–12 август 2011 г. интервюира учени езиковеди и университетски преподаватели, както и учители по български език, по въпроса. Те отговарят по-конкретно на питането може ли такъв закон да предпази българския език от чуждите думи, проникващи напоследък в него.

Доц. Борислав Георгиев (Нов български университет): „Промените в езика донякъде отразяват промените в самото общество, т. е. не бива да се плашим от чуждите думи... В това няма нищо драматично – това са естествени явления във всеки един езиков развой... Учениците трябва да бъдат обучавани да осъществяват различни езикови практики, да се тренират и да говорят в различен контекст и по най-разнообразни теми“. *Доц. Петя Костадинова* (ИБЕ на БАН): „Българският език се променя в пълна синхрония с промяната на българите и с промяната на българската държава... Ефектът от съвременните технологии, както и от всяка технология, в най-висока степен зависи от това, какъв човек стои пред (или зад) тях и как ги използва“. *Проф. Кина Вачкова* (Шуменски университет): „Проблемът на българския книжовен език не е в чуждиците, а в езиковата култура на обществото. Налице е езикова немара в някои среди –

публични личности, журналисти. Учебните програми в училище и в университетите имат нужда от промяна“. Интервюираните учители говорят за своите търсения по отношение на повишаване ефективността на методиката на преподаването на съвременния български език в училище, което ще доведе до повишаване на езиковата култура на учениците. За това, както видяхме от цитатите по-горе, настояват и някои от езиковедите.

IV. *Съвет по български език към Министерския съвет.* Предлага се и в двата последни законопроекта. По закона на Корнезов – от 17 души, като не се включват политици, а само специалисти. На нас, езиковедите, обаче ни прави впечатление, че за специалисти езиковеди са признати само работещите в ИБЕ при БАН. Във втория законопроект са признати и университетските езиковеди, но приоритетът на специалисти от ИБЕ е очевиден. Няма да крия, че между катедрите по български език от класическите университети и ИБЕ при БАН съществува известно напрежение кой с какво да се занимава във връзка с българския език. Според директора на ИБЕ той трябва да се занимава с кодификацията, а катедрите – с преподаването. Това разбиране се налага в законодателните опити. Наистина с министерски указ от преди близо половин век на ИБЕ е възложено да отразява по-незначителните промени в съвременния български език. *Но трябва да си освежим паметта – да си спомним, че когато се е издал този указ, езиковедите в ИБЕ при БАН и в единствената тогава катедра по български език (в Софийския университет) са били едни и същи хора. Днес тези катедри вече са доста повече и разполагат със специалисти с висока компетентност по въпросите на съвременния български език, включително и по неговата кодификация. Същевременно те имат доста широки и задълбочени представи за състоянието в момента на българския език, за развойните тенденции в него, тъй като имат преки наблюдения върху езика на младите му носители.*

V. И така, необходимо е очевидно да си изясним редица въпроси, свързани с българското езиково право и българското езиково законодателство, като:

1. Какъв е неговият / техният обем и предмет;
2. Какви са приемливите мотиви за един евентуален *Закон за езика* и каква следва да е неговата функция;
3. Кои професионални групи и институции са отговорни за грижите относно функциите и употребата на съвременния български

книжовен език, какъв е техният периметър на действие, какви са механизмите им за това;

4. Каква е отговорността на държавата за развитието на българския книжовен език и какви са начините, по които тя следва да я осъществява.

Моят доклад, както се вижда, няма за цел да отговори на всички тези въпроси и на големия въпрос – „Има ли нужда от Закон за българския език?“, или на още по-широки теми като „Власт и книжовен език“, „Езикова политика“ и пр., а само във връзка с днешните реалности да постави някои от тях, други, вече нееднократно поставяни, да уточни, както и да заостри вниманието на езиковедската общност КЪМ ТЯХ.

ЛИТЕРАТУРА

- Вачкова 2011:** Вачкова, К. Българската антропонимична система и езиковата политика в България. Доклад, изнесен на *Международната конференция „Jazyková politika a slovanské jazyky“*. Praha 26–28 май 2011 г. (под печат).
- Вачкова 2011а:** Вачкова, К. За българското езиково законодателство. // *40 години Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“*. 13–14 септември 2011 г. (под печат).
- Довалил 2011:** Довалил, Вит. *Jazykové právo v České republice*. Доклад, изнесен на *Международната конференция „Jazyková politika a slovanské jazyky“*. Прага, 26–28 май 2011 г. (под печат).
- Закони 2004:** *Закони на/за езика*. София: Хейзъл, 2004.
- Захариева 2004:** Захариева, Й. Правни регулатори на националните езици и „балканизация“. // *Закони на/за езика*. София: Хейзъл, 2004, с. 157–181.
- Мурдаров, Костадинова, 2004:** Мурдаров В., П. Костадинова. (Съставители) *Закони на/за езика*. София: Хейзъл, 2004.
- Костадинова 2004:** Костадинова, П. За обществените нагласи в полза на Закон за българския език. // *Закони на/за езика*. Съставители Мурдаров В., П. Костадинова. Институт за български език при БАН. София: Хейзъл, с. 13–29.